

CULTUURHISTORISCHE ANALYSE MUGGENBURG-ZUID

Alkmaar, 16 November 2023

COLOFON

TITEL: Cultuurhistorische analyse Muggenburg-Zuid

PROJECTNUMMER: 51008724

REVISIE: D0.1

DATUM: 16 november 2023

AUTEUR(S): Adriaan Bicker

E-MAIL ADRES: adriaan.bicker@sweco.nl

GECONTROLEERD DOOR: Durk de Vries

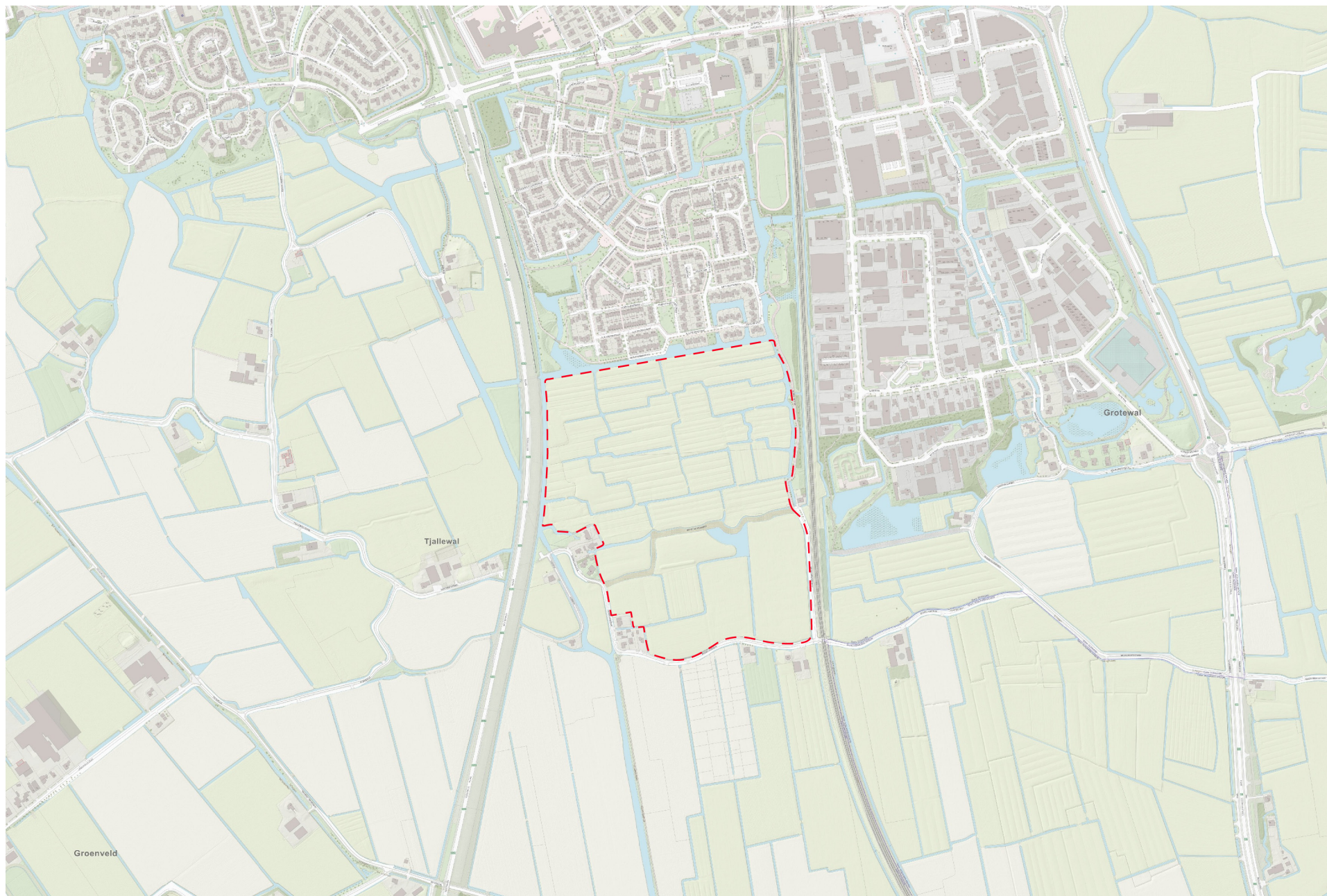
PARAAF GECONTROLEERD:

GOEDGEKEURD DOOR: Andries Makkinga

PARAAF GOEDGEKEURD:

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	5
Ontwikkeling 2750 v. Chr.	6
Ontwikkeling 1500 v. Chr.	7
Ontwikkeling 800 na Chr.	8
Ontwikkeling 1250 na Chr.	9
Hoogtekaart	10
Ontwikkeling 1880	11
Ontwikkeling 1940	12
Ontwikkeling 1950	13
Ontwikkeling 1985	14
Ontwikkeling 2022	15
Conclusiekaart	16
Aanbevelingen	17

Topografische kaart met grens projectgebied

INLEIDING

Gemeente Schagen en de projectontwikkelaar BPD onderzoeken de mogelijkheid voor woningbouw in Muggenburg-zuid. Muggenburg-zuid is onderdeel van het oude zeekei-landschap van Friesland en kent een eeuwenlange bewoningsgeschiedenis. Sweco is gevraagd om een cultuurhistorische analyse uit te voeren om lokale cultuurhistorische waarden in beeld te brengen. Het doel van deze studie is om cultuurhistorische waarden te duiden. Vervolgens kunnen deze waarden in het ontwerp worden gewaarborgd en waar mogelijk zelfs worden versterkt.

Om cultuurhistorische waarden te begrijpen beschrijven we eerst stapsgewijs de ontwikkeling van het landschap. Dit doen we aan de hand van paleogeografische kaarten, hoogtekarten, historische topografische kaarten en literatuur. We bestuderen de kaarten op 3 schaalniveaus. Om landschapsvormende processen, en daarmee de eerste bewoningsgeschiedenis, in hun context te begrijpen behandelen we deze op de schaal van Noord-Holland noord. Vervolgens behandelen we landschappelijke structuren op de schaal van Schagen met de directe omgeving. De laatste schaalstap is het projectniveau, waarin we lokale cultuurhistorische waarden duiden.

Het rapport behandelt het projectgebied in 9 tijdstappen middels een kaart met toelichtende tekst. We eindigen iedere tijdstap met een opsomming van objecten/elementen die zichtbaar zijn in het landschap van 2023 en waar de ontwerpers rekening mee kunnen houden in het plan. Aan het einde van deze studie concluderen we de cultuurhistorische waarden aan de hand van een conclusiekaart. We sluiten af met aanbevelingen voor het ontwerp.

De voornaamste bronnen die gebruikt zijn voor deze cultuurhistorische analyse:

- Leidraad Landschap en Cultuurhistorie West-Friesland-west, Provincie Noord-Holland
- Structuurvisie Gemeente Schagen 2025. Gebiedsanalyse
- Verdieping Beleidsnota Cultuurhistorie Gemeente Schagen

ONTWIKKELING 2750 V. CHR.

Landschapsvormende processen

Omstreeks 2750 voor Christus was het projectgebied onderdeel van een groot kweldergebied. Er lag een netwerk van kreek en vlakten die regelmatig overstromde. Via de kreek sedimenteerde zand en klei. Door het sedimenteren van klei en zand slibden kreek dicht en kon het achterland minder goed ontwateren. Na verloop van tijd kwam steeds meer veen tot ontwikkeling in het achterland.

Al sinds de Steentijd vestigden mensen zich op de hogere delen van het gebied, zoals kreekruigen en strandwallen. Mede door deze vroege bewoningsgeschiedenis kent dit gebied hoge archeologische waarden.

Paleogeografische kaart 2750 v. Chr.. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

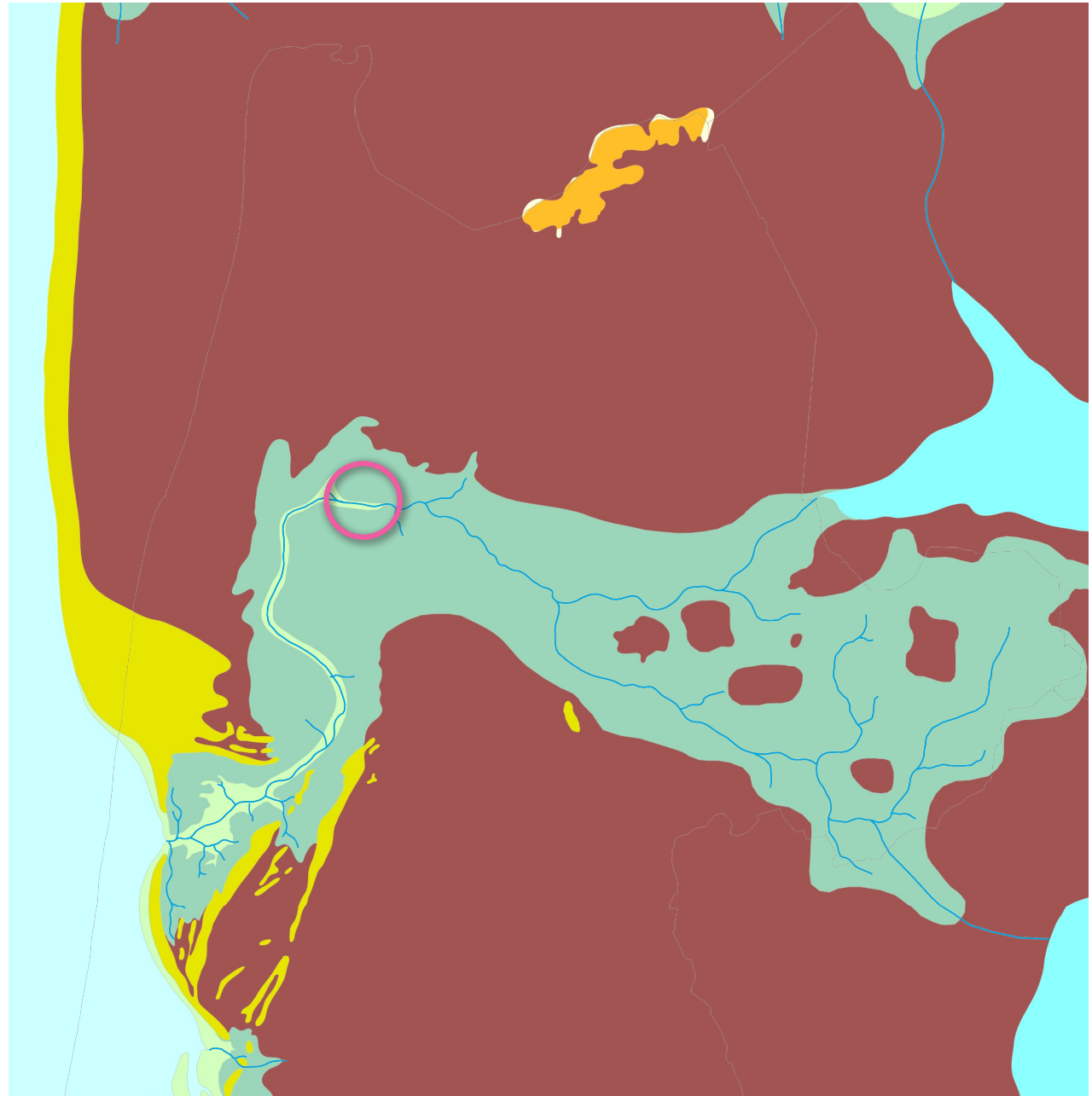
ONTWIKKELING 1500 V. CHR.

Landschapsvormende processen

Naar verloop van tijd slibden de kreken in het gebied verder dicht en kwam de natuurlijke afwatering vanuit het gebied onder druk te staan. Omstreeks 1500 voor Christus was het zeegat bij Bergen bijna gesloten en had het veen het kweldergebied al grotendeels overgroeit. De kreken lagen toen nog laag in het landschap.

Relicten in het huidige landschap:

- Kreekkrug waar Schagen op ligt (nu hoger gelegen door inklinking van het omliggende kleigebied; 'inversie van het landschap')

Paleogeografische kaart 1500 v. Chr.. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

ONTWIKKELING 800 NA CHR.

Landschapsvormende processen

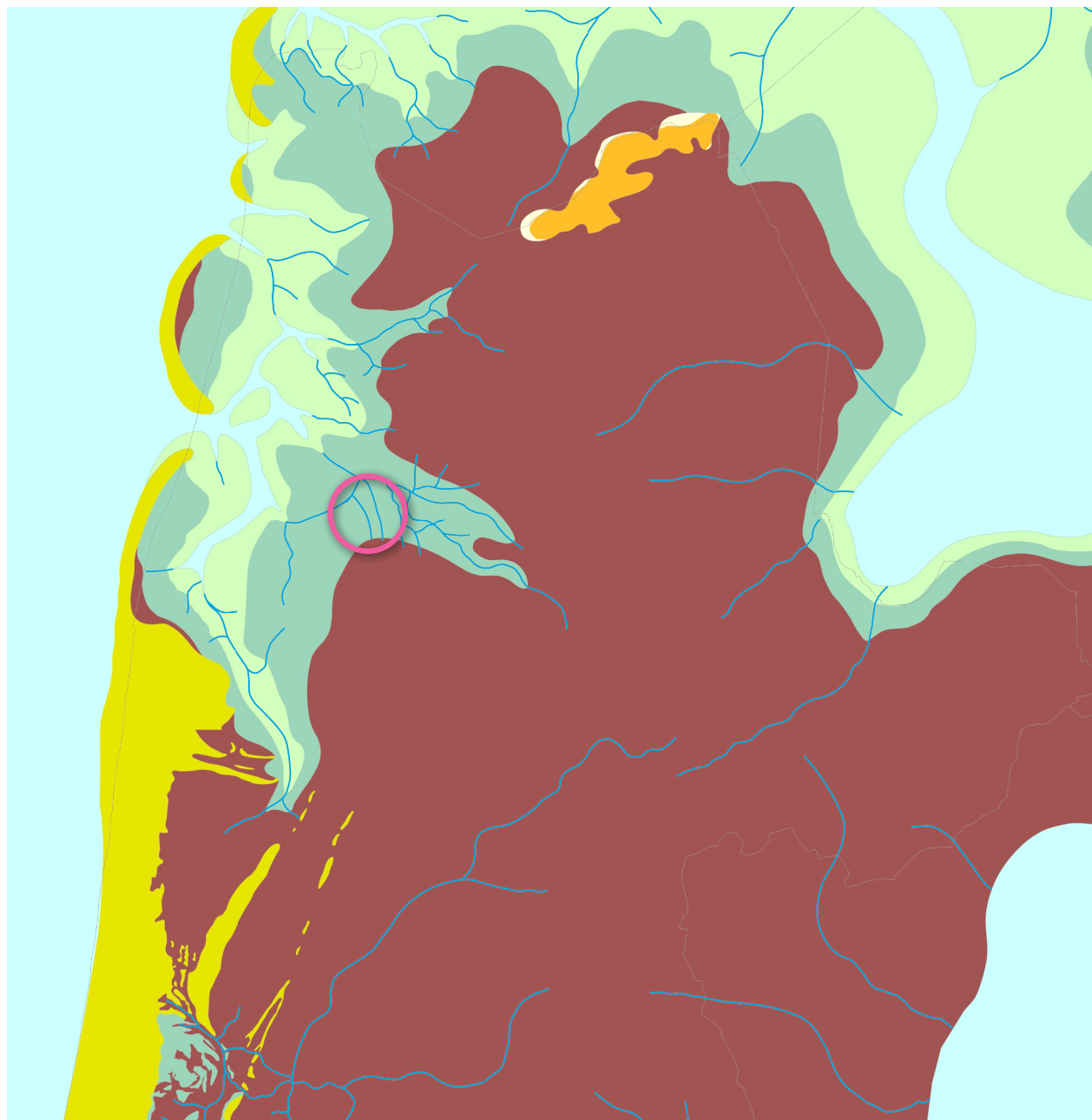
Door zeespiegelstijging en opwarming van het klimaat zijn de omstandigheden voor de vorming van veen in het huidige West-Friesland gunstig. Een groot deel ligt rond het jaar 800 na Chr. onder een laag Veen. Bij Petten en Julianadorp zijn zeegaten die de oriëntatie van de kreken van west-oost (uit de periode zeegat bij Bergen) wijzigen van naar noord-zuid. Twee watergangen in het projectgebied vinden hun oorsprong in deze tijd. Het projectgebied lag in een kweldergebied met een fijne kreekstructuur. Door invloed van de zee, werd veen afgeslagen of met klei en zandlagen overdekt.

Cultuurhistorisch

Ten zuiden van het projectgebied lag een veengebied dat vanaf de Middeleeuwen stapsgewijs werd ontgonnen. Hier werd het veen planmatig ontgonnen door sloten te graven (2). Kenmerkend hieraan is de slagenverkaveling. Er werden dijken aangelegd rond veenontginningen. Door inklinking van dit veen ontstond namelijk het risico op overstroming vanuit hoger gelegen onontgonnen veengebieden (2). Door verdergaande bodemdaling werd de kans op overstroming groter en de waterhuishouding steeds problematischer. Nederzettingen in het gebied werden verplaatst naar strandwallen of kreekkruggen. Ook werden kleine huisterpen opgeworpen, zoals Tjallewal en Avondorp (2).

Relicten in het huidige landschap:

- Noord-zuid georiënteerde kreken (nu nog herkenbaar in het huidige watergangen Tjallewallervaart en Meersloot)
- Huisterpen, o.a. Tjallewal en Avondorp
- Oudste dijken
- Strokenverkaveling

Paleogeografische kaart 800 na Chr. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

ONTWIKKELING 1250 NA CHR.

Landschapsvormende processen

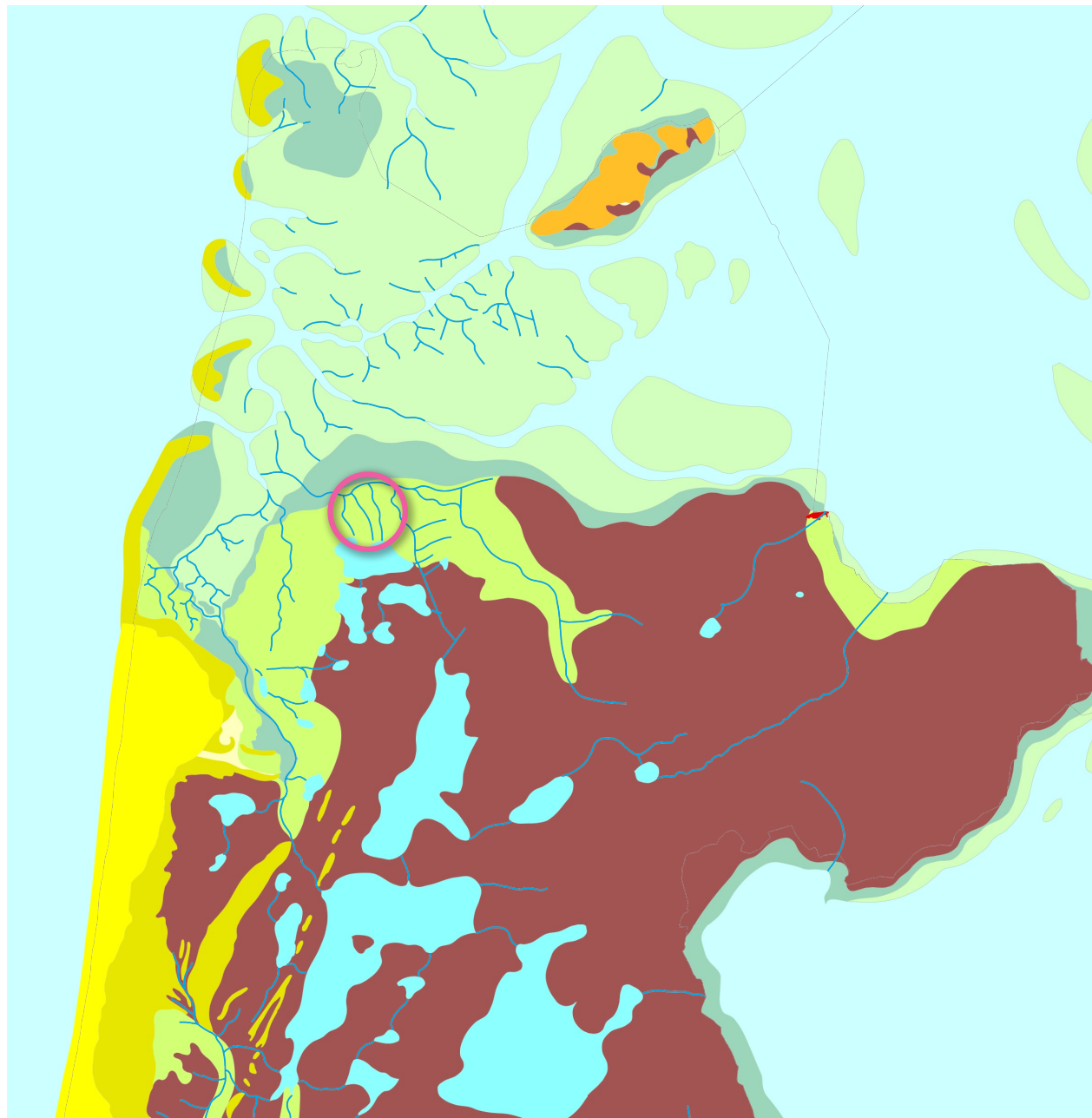
Door de ontwatering van het veen dat ontgonnen werd, klonk het veen in. Hierdoor ontstond een inversie in het landschap. De voormalige kreken werden de hoogste plekken in het landschap. In het projectgebied was de veenlaag deels weggeslagen of overdekt met klei. Wat overbleef was het zeekleilandschap.

Cultuurhistorisch

Vanaf de 11e eeuw dwongen voortdurende overstroming de Westfriezen om dijken aan te leggen tegen het zeewater. Vaak waren dit de grenzen van (water)beheergebieden (kogen). Er wordt dan ook wel gesproken van koogdijken. De Bonkelaarsdijk en de Muggenburgerweg zijn in deze tijd aangelegd. Ook werden terpen met elkaar verbonden. Uiteindelijk vormen een stelsel van dijken samen een geheel: de Westfriese Omringdijk. Deze dijk is regelmatig doorbroken, sporen hiervan zijn braken en het grillige verloop van de dijk. Door overstroming en inversie in het landschap werd slagenverkaveling aangetast tot meer onregelmatige blokverkaveling (2).

Relicten in het huidige landschap:

- Koogdijken
- Huisterpen aan en als onderdeel van dijken
- Westfriese Omringdijk
- onregelmatige blokverkaveling

Paleogeografische kaart 1250 na Chr. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

HOOGTEKAART

Sporen van de ontwikkeling van het landschap zijn goed zichtbaar op de hoogtekaart. Met name de kreekrug uit de periode van 1500 voor Christus is goed zichtbaar. Op deze kreekrug ligt o.a. Schagen. Het plangebied ligt op de overgang van kreekrug naar lager gelegen gebieden. Ook de Westfriese Omringdijk en andere ontginningsdijken (Koogdijken) zijn zichtbaar op de hoogtekaart. Verder is het landschap relatief vlak.

Naast de Koogdijken wordt het reliëf in het plangebied wordt gevormd door de aanwezige terpen en het enigszins opbollende land tussen de sloten (2), met greppelpatroon. Dit microreliëf heet kadetjesland en is nog zichtbaar op de percelen ten noorden van de Muggenburgerweg.

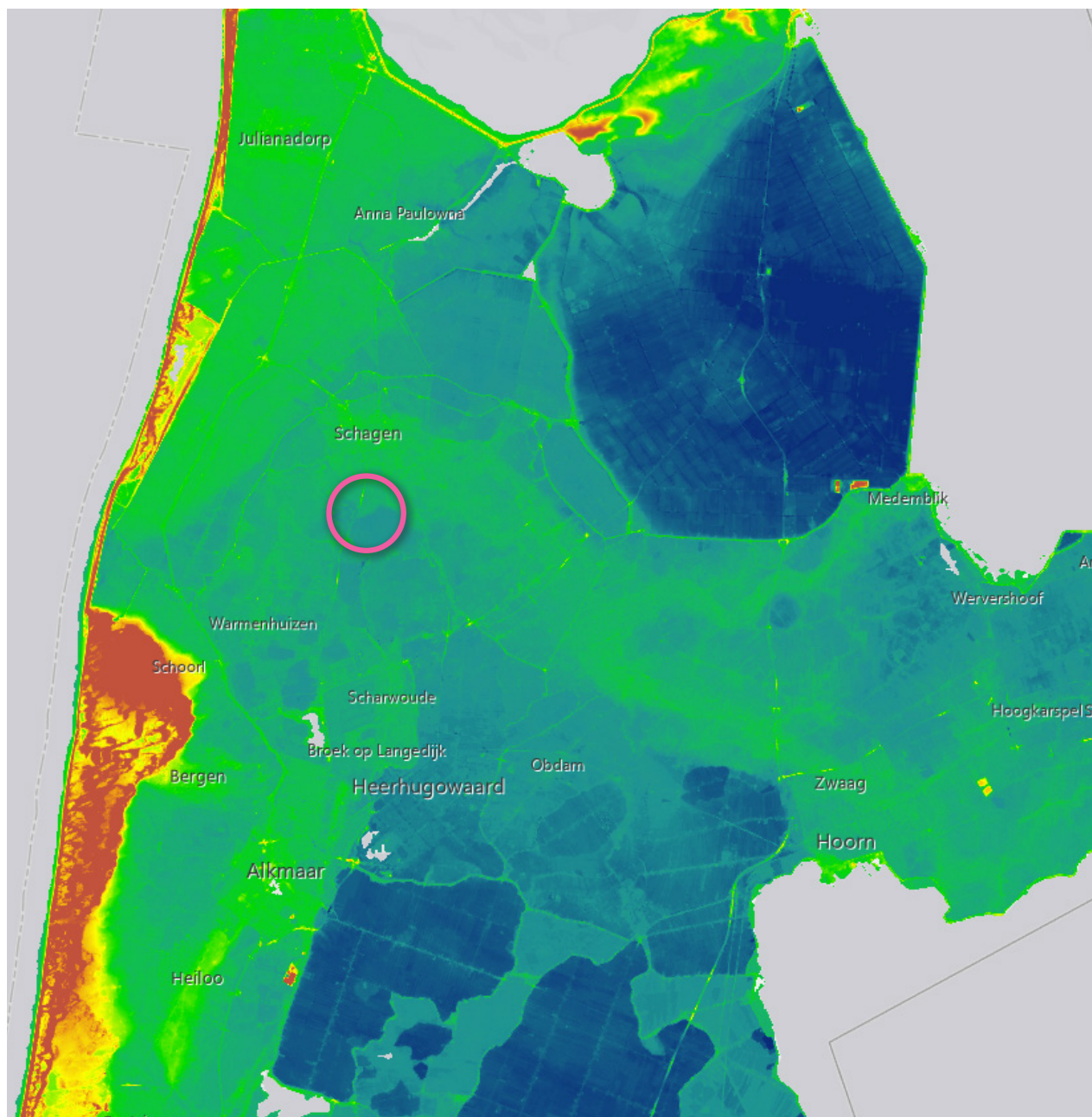

Uit: Analyse Sweco

Voormalig baggerdepot
geen archeologische waarde

Kleine terp ('verdachte bodem')
zeer hoge archeologische waarde

Mogelijk terp ('verdachte bodem')
met hoge archeologische waarde

Hoogtekaart. Bron: Algemeen Hoogtebestand Nederland

ONTWIKKELING 1880

Ruimtelijke en historische structuren

De originele ontginningsstructuur is nog het beste zichtbaar op de historische kaart van 1880. Het is een open gebied met hoofdzakelijk een agrarische functie. De kaart toont de dijken als structuurdragers van het landschap. Schagen ligt als lintdorp aan een dijk. Verder liggen er verspreid boerderijen (stolpen) aan de dijken. Het plangebied ligt op de overgang van de kreekruig naar het lager gelegen gebied.

Cultuurhistorisch

De Bonkelaarsdijk scheidt de hoger gelegen kreekruig met lager gelegen (nattere) gebieden. Ten noorden van de Bonkelaarsdijk ligt een gebied met mozaïek verkaveling en een onregelmatig slotenpatroon (onregelmatige blokverkaveling) die meer kenmerkend is voor oude, vroeg bewoonde en gecultiveerde zeekei-landschappen. Ten zuiden van de dijk ligt strokenverkaveling, wat duidt op een lager gelegen nat gebied met mogelijk veen in de ondergrond, dat meer planmatig is ontgonnen in de Middeleeuwen.

Sinds 1865 ligt de spoorlijn Alkmaar – Den Helder door het gebied. De spoorlijn vormt de oostgrens van het projectgebied.

In het projectgebied zijn twee voormalige noord-zuid lopende kreekruig gekanaliseerd (3), namelijk de Tjallewallervaart en de Meersloot. Deze kreekruig zijn nog wel aangemerkt als belangrijke cultuurhistorische lijnen. Opvallend is de waterverbinding tussen de Tjallewallervaart en Meersloot. Dit is de Breisloot en vormt de noordgrens van het projectgebied.

Historische kaart 1880. Bron: Topotijdreis

ONTWIKKELING 1940

Ruimtelijke en historische structuren

Tot 1940 is het landschap relatief onveranderd. Ten zuiden van Schagen ligt een stoomtram tracé richting Schagerbrug.

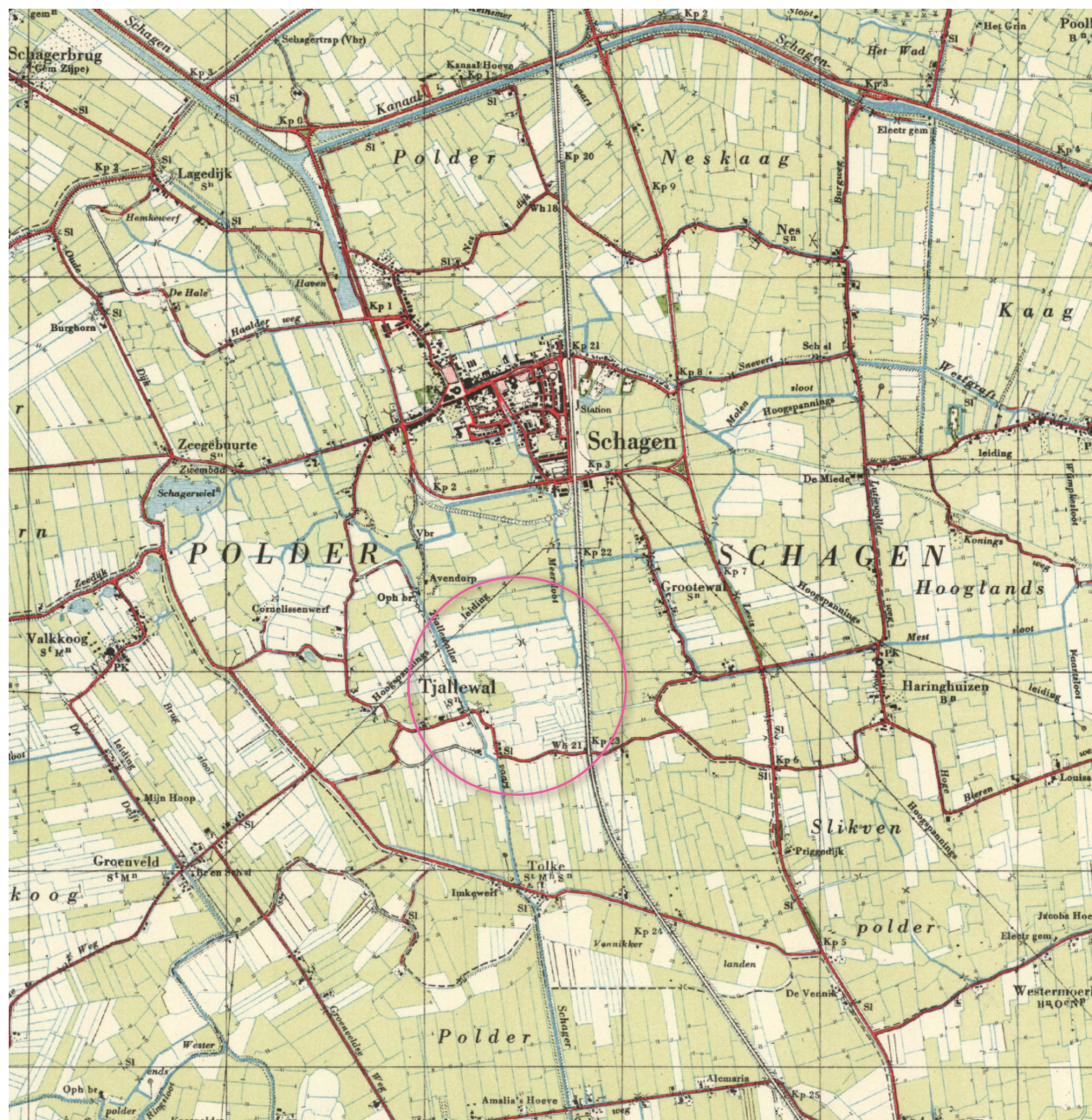

Historische kaart 1940. Bron: Topotijdreis

ONTWIKKELING 1950

Ruimtelijke en historische structuren

Na de Tweede Wereldoorlog wordt rond Schagen vooral infrastructuur aangelegd. Rond 1950 wordt het kanaal Schagen-Kolhorn aangelegd met een haven-arm richting Schagen. Ten oosten van Schagen wordt een doorgaande weg aangelegd (N241). Ten zuiden ligt een weg richting de haven. Schagen breidt uit, waardoor de kenmerkende lintstructuur verdwijnt.

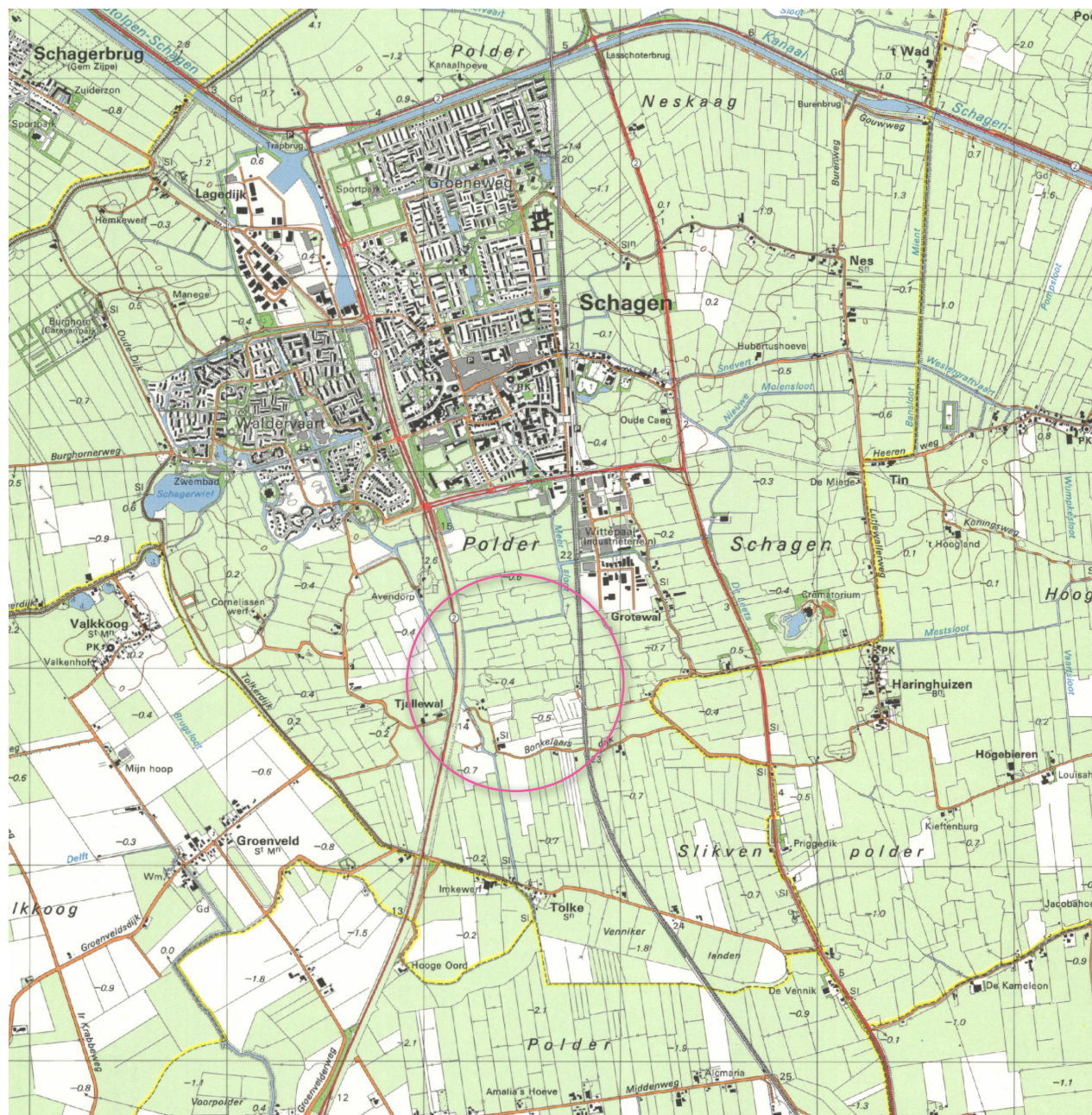
Historische kaart 1950. Bron: Topotijdreis

ONTWIKKELING 1985

Ruimtelijke en historische structuren

De kaart van 1985 toont grote ontwikkelingen rond Schagen. Er is een nieuwe noord-zuid verbinding aangelegd (Westerweg N245). Deze weg vormt de west-grens van het projectgebied. Ten noorden en noordwesten breidt Schagen uit met woningbouw en industrie, en ten oosten van het plangebied wordt een woon-werk en bedrijventerrein ontwikkeld. Ten zuidwesten van Schagen vindt ruilverkaveling plaats.

De verkaveling in het projectgebied blijft ongewijzigd.

Historische kaart 1985. Bron: Topotijdreis

ONTWIKKELING 2022

Ruimtelijke en historische structuren

In 2022 is Schagen vooral ontwikkeld richting het oosten en het zuiden. Ook verdichting met bebouwing langs dijken, maar doorzichten naar de omgeving blijven behouden.

In het projectgebied zijn de grootste wijzigingen ten zuiden van de Muggenburgerweg. Hier ligt namelijk een gronddepot en er is oppervlakte water gegraven. Verder zijn hier kavelsloten gedempt en zijn er kavels samengevoegd. Ten noorden van de Muggenburgerweg blijft de verkaveling ongewijzigd.

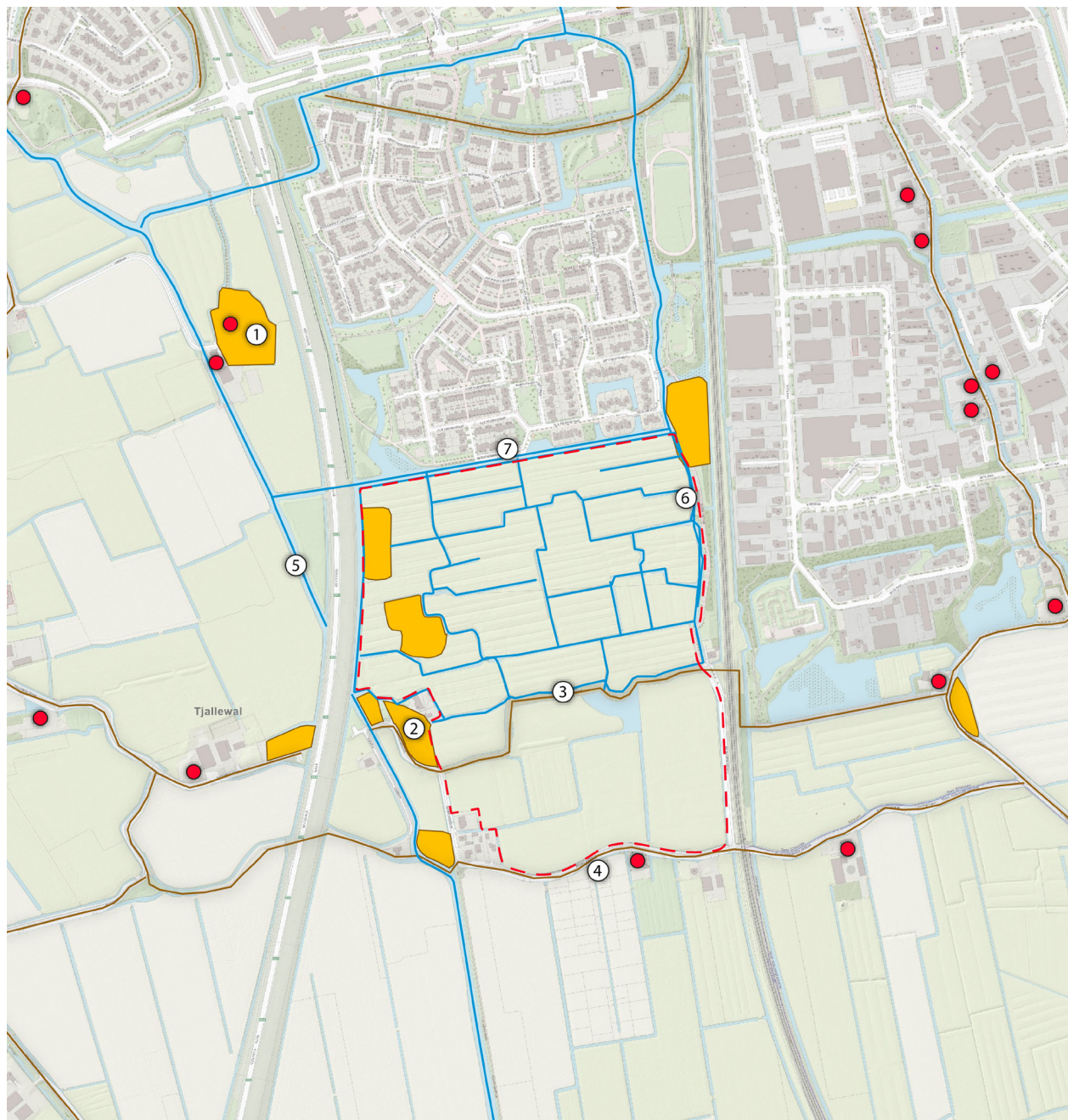
Historische kaart 2022. Bron: Topotijdreis

CONCLUSIEKAART

Bovenstaande studie toont de ontwikkeling van het landschap en de sporen daarvan die we in het huidige landschap aantreffen. Het meest complete beeld van deze landschapsontwikkeling toont de historische kaart van 1880. Sinds die tijd zijn veel cultuurhistorische sporen verdwenen door moderne ontwikkelingen. In het projectgebied zijn wel sporen overgebleven die het waard zijn om rekening mee te houden in het ontwerp, namelijk: voormalige krekens, huisterpen zoals Tjallewal (en een als rijksmonument aangemerkte huisterp), de Bonkelaarsdijk en Muggenburgerweg, stolpen, de onregelmatige blokvormige verkavelingsstructuur en slotenpatroon (historisch intact) ten noorden van de Muggenburgerweg, met microreliëf op de percelen. In het projectgebied is de openheid en het zicht vanaf de dijken bewaard gebleven. De archeologische waarden van de bodem is hoog.

Ten zuiden van de Muggenburgerweg is de verkaveling aangetast.

- Huisterp
 - Dijk (Historisch geografische lijn)
 - Oppervlakte water
 - Stolp
 - Grens projectgebied
-
- 1. Avendorp
 - 2. Tjallewal
 - 3. Muggenburgerweg
 - 4. Bonkelaarsdijk
 - 5. Tjallewallervaart
 - 6. Meersloot
 - 7. Breisloot

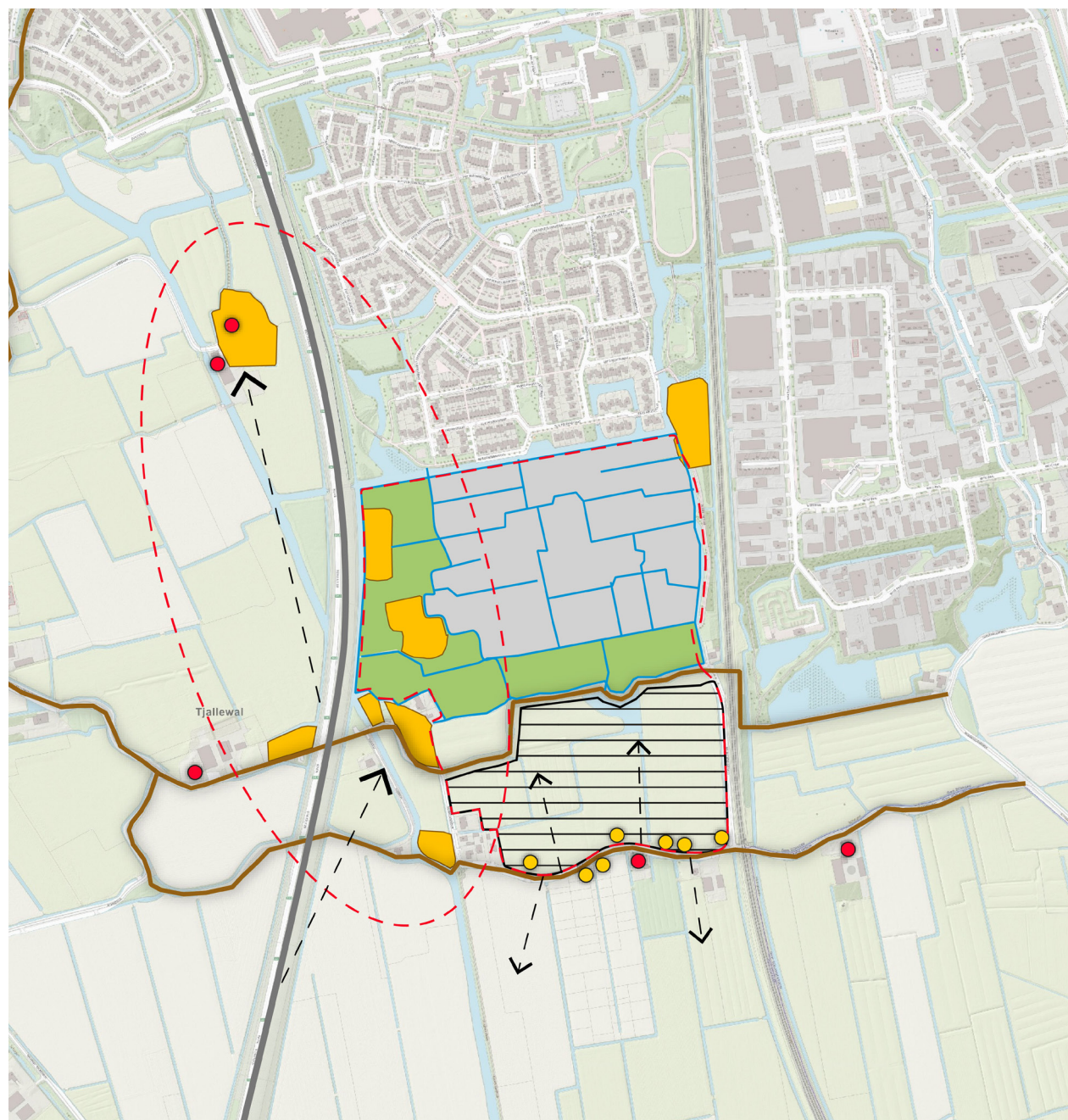

AANBEVELINGEN

Naar aanleiding van de cultuurhistorische analyse doen we een vijftal aanbevelingen:

- Geef de historische terpen de ruimte, zodat deze als zichtbare elementen in het landschap komen te liggen. Potentieel vormen de terpen samen met Avendorp een ensemble en een herkenbare entree van Schagen.
- Houd de Bonkelaarsdijk en Muggenburgerweg zichtbaar en geef ze continuïteit binnen en buiten het plangebied.
- Behoud doorzichten vanaf de Bonkelaarsdijk naar het omliggende landschap, door bijvoorbeeld zichtlijnen of toegangswegen.
- Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is de verkaveling tussen Muggenburgerweg en Bonkelaarsdijk verstoord. Hier is meer ruimte om de structuur van het woongebied een eigen inrichting te geven.
- Daartegenover is de verkaveling ten noorden van de Muggenburgerweg intact. Het waterpatroon in combinatie met het microreliëf op de percelen verdient het om opgenomen en als mogelijk behouden te worden in het plan.

- Huisterp
- Dijk (Historisch geografische lijn)
- Waterlopen
- Stulp bestaand
- Nieuwe bebouwing verspreid langs dijk
- Grens projectgebied
- Open ruimte t.b.v. terpen-ensemble
- Wonen "de weilanden" met aandacht voor verkaveling
- Wonengebied tussen de dijken
- Zichtlijn

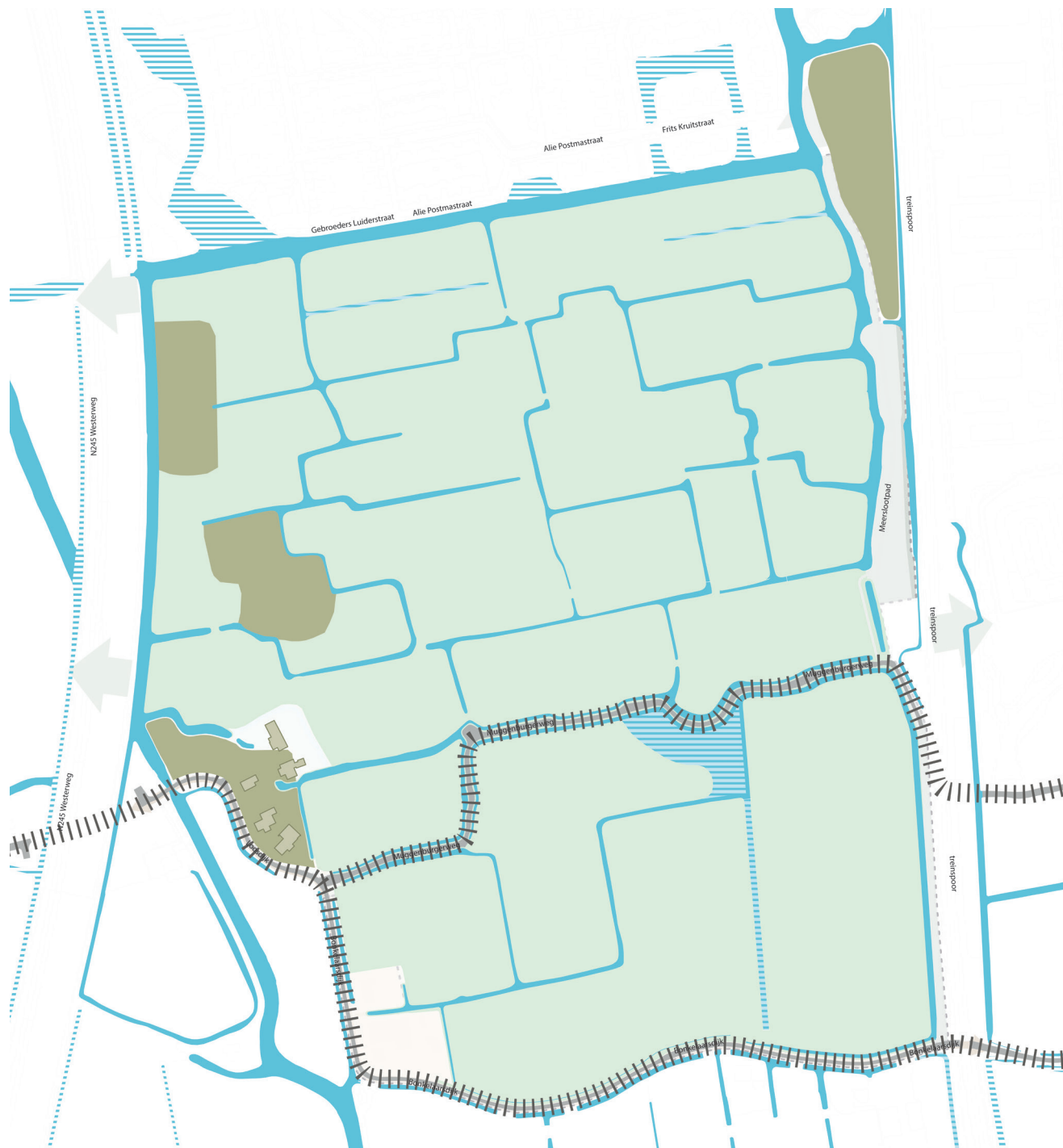

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN IN HET PLANGEBIED

Zoals besproken in het eerste deel van het rapport, zijn de volgende cultuurhistorische waarden vandaag de dag zichtbaar in het plangebied Muggenburg-Zuid:

- Drie huisterpen (waarvan de middelste terp aangemerkt is als rijksmonument en de zuidelijke terp als enige bebouwd is);
- De twee dijken Bonkelaarsdijk en Muggenburgburgerweg;
- Het waterpatroon ten noorden van de Muggenburgburgerweg (verkaveling al zichtbaar op kaart uit 1850)

- Huisterp
- Dijk (Historisch geografische lijn)
- Historische waterlopen
- Overige waterlopen
- Grens projectgebied

LANDSCHAPPELIJK RAAMWERK

Met het ontwerp voor de nieuwe woonwijk Muggenburg-Zuid waarborgen we zo veel mogelijk cultuurhistorische waarden en waar mogelijk versterken we deze. Een sterk landschappelijk raamwerk vormt de basis voor het stedenbouwkundig ontwerp. Op de volgende pagina's lichten we de zes onderdelen van het landschappelijk raamwerk toe.

- A Terpen in een open en drassig landschap
- B Laaggelegen historisch waterlopen
- C Struweelzone langs het spoor
- D Smalle en kronkelende Muggenburgerweg
- E Bonkelaarsdijk als lint
- F Nieuw buurtschap tussen de dijken

WATERLOPEN

Bestaande (historische) watergangen houden we waar mogelijk intact. Ter plaatse van nummer 1 benadrukken we het historische waterpatroon door middel van een brede landschappelijke zone tussen de woonvelden. De waterlopen in deze laaggelegen landschappelijke zone behouden hun kenmerkende smalle vormen. Bij nummer 2 behouden we de inhammen van de originele waterlopen, hierdoor blijft de blokverkaveling van het historische waterpatroon toch zichtbaar. De terpen (nummer 3) accentueren we door waterlopen te herstellen of nieuw toe te voegen. De kenmerkende watergangen langs de Muggenburgerweg (nummer 4) houden we intact. Bij nummer 5 benadrukken we de Bonkelaarsdijk door van de huidige greppel een watergang te maken.

Vanwege het ruimtebeslag van taluds van de laaggelegen watergangen naar de hooggelegen woonvelden is het niet mogelijk om de overige watergangen te behouden.

- Behouden waterloop
- Nieuwe waterloop
- Verwijderen niet-historische waterloop
- Verwijderen historische waterloop
- Grens projectgebied

RAAMWERK: ZONE A

In zone A zijn de drie terpen gelegen. Door het geringe hoogteverschil zijn de terpen vandaag de dag lastig te herkennen. Wij willen de terpen op meerdere manieren benadrukken:

- We willen de noordelijke terp ophogen (bij de twee andere terpen is dit onmogelijk vanwege de aanwezige bebouwing of de status als rijksmonument).
- Ten oosten van de bestaande terpen willen we “nieuwe terpen” toevoegen. Deze hogere terpen maken de hoogteverschillen in het landschap zichtbaarder.
- Op de nieuwe terpen is bebouwing mogelijk welke refereert naar bebouwde terpen in de omgeving.
- De vorm van de terpen willen we inzichtelijker maken met behulp van waterlopen rondom de terpen.
- Het gebied rondom de terpen willen we vernatten. Het laaggelegen drassige landschap benadrukt de hoger gelegen droge vlaktes. Bijkomend voordeel is dat dit drassige landschap een ecologische verbinding vormt tussen het plassegebied ten oosten van het plangebied en het Schagerwiel.
- Waar mogelijk maken we de terpen openbaar toegankelijk middels een wandelpad.

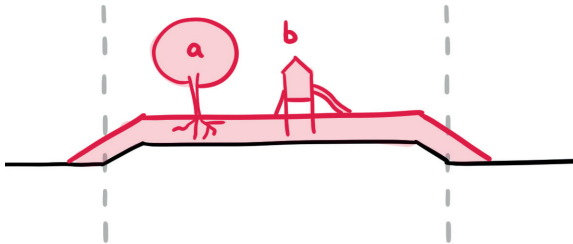

Plassegebied doortrekken rondom de terpen

DEEL 2

De gebruikswaarde van de noordelijke terp kunnen we vergroten door op de terp een sport-, spel- en ontmoetingsplek voor de bewoners van Muggenburg te maken. Met het verhogen van de terp brengen we een nieuwe toplaag aan waarin vegetatie kan wortelen en waarin funderingen voor onder meer speeltoestellen aangebracht kunnen worden.

RAAMWERK: ZONE B

Om woningen te kunnen bouwen moet het plangebied opgehoogd worden. In zone B kiezen we ervoor om niet het gehele gebied op te hogen maar enkel de 5 woonvelden. Tussen de woonvelden komt een brede laaggelegen landschappelijke zone. Door deze zone niet op te hogen kunnen we hier het oorspronkelijke waterpatroon met smalle kronkelende waterlopen intact houden.

Tegelijkertijd kunnen we het laaggelegen landschap inzetten voor klimaatadaptatie. Bij hevige regenbuien mag het laaggelegen landschap tijdelijk onder water staan, de woningen en wegen blijven immers droog op de hoger gelegen woonvelden.

Uitgangspunt is dat we langs de landschappelijk zone enkel representatieve zijdes van woningen toestaan (geen achterzijdes). Verder komen er geen parkeerplaatsen in het zicht. Al het parkeren lossen we binnen de woonblokken op. Op deze manier ontstaat er een mooie overgang tussen de laaggelegen landschappelijke zone en de hooggelegen bebouwde woonvelden.

RAAMWERK: ZONE C

Voor een ecologisch waardevol gebied is het belangrijk dat we verschillende soorten biotopen een plek geven in het plangebied. De zone langs het spoor willen we geschikt maken voor struweel, waarmee we aansluiten op de struweelzone langs Muggenburg Noord.

RAAMWERK: ZONE D

De Muggenburgerweg is een smalle, kronkelige dijk met aan de voet van de dijk smalle waterlopen. Wij vinden het belangrijk om dit cultuurhistorische element intact te houden, zowel in maat als vorm. Daarom blijft de Muggenburgerweg enkel voor voetgangers toegankelijk.

RAAMWERK: ZONE E

De Bonkelaarsdijk willen we als cultuurhistorisch element in het landschap versterken door gevarieerde lintbebouwing toe te voegen. Hierbij letten we op voldoende doorkijkjes tussen de bebouwing door naar het achtergelegen gebied.

Op een paar plekken kunnen we ons achtererven voorstellen. Dit zijn kleine clusters van woningen achter de lintbebouwing, vergelijkbaar met hoe dit achter het lint van Barsingerhorn gebeurt.

In het overige gebied tussen de dijken Bonkelaarsdijk en Muggenburgerweg komt een nieuw buurtschap (zone F). Dit buurtschap wordt opgebouwd uit meerdere subbuurten. Zone F leent zich het meeste voor een dorps buurtschap (iets hogere dichtheid dan de overige wijk), gezien in deze zone de minst cultuurhistorische waarden aanwezig zijn.

Voorbeeld achtererf Barsingerhorn

